УЛУҒБЕК ҲАМДАМ

ЯНГИ ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИ



CamScanner

МАҚОЛА

ИСТИҚЛОЛ ДАВРИ ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИНИНГ АСОСИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ.
(90-2000-йиллар)

Даврлар хам худди одамларга ўхшайди: хар бирининг ўзига хос табиати, хусусиятлари мавжуд. Айримларининг бағри Ойбекнинг қалбидек кенг, дарё, айримларининг эса Қаххорнинг ёзиш услубидек сиқиқ ва асабий. Инсоннинг феъл-атвори кўпгина факторлар – ота-онасининг ирсий-биологик томонидан бошлаб унинг кандай оилада, кайси муҳитда – кимлар даврасида ўсиб-улгайганига боғлиқ бўлганидек, даврнинг табиати хам уни юзага келтирган одамларнинг ижтимоий-тарихий, маънавий-психологик, илмий-техник жихатдан куролланганлик даражасига боғлиқ. Инсон ва давр – булар худди ер шарининг икки қутбидек бир-бирларини тортиб-тақозо килиб туради. Инсонни кўп жихатдан ўз даври шакллантириб вояга етказгани янглиғ, даврнинг ўзи хам ана ўша инсонлар жамулжамининг ҳол-ахволидан ҳосил бўладиган кайфият мевасидир. Собиқ Совет Иттифокининг «ҳе» йўқ, «бе» йўқ, ўз-ўзидан тўзиб-тирқираб кетишининг асосли сабаблари бор: инсон кайфияти ўзи мансуб даврнинг табиати билан "чиқишмади". Бошқача айтганда, инсон ўз даврига сиғмади. Чунки «империя» деб аталган улкан кафаснинг ташкарисидаги илғор цивилизация бўйидан ўша давр кишиси озми-кўпми хабардор эди. Мана шу хабардорлик алал-окибатда инсоннинг ўз давридан норозилигига олиб келди. Натижада мамлакатда ислохотлар ўтказилди. Бирок уларнинг таъсири кутилгандан тамомила ўзгача мевалар бериб, салтанат кулади. Тарихнинг ушбу ўгити муайян даврнинг кайфияти, унда амалда кўлланилаётган конун-коидалар мазмуни шу

даврнинг битта бўғинини ташкил этган якка шахс – инсоннинг эхтиёж ва талабларига хамоханг тушмоги зарур эканлигини намойишкорона кўрсатиб берди.

Шундай килиб, империя парчаланди. 1991 йилда Ўзбекистон мустакил бўлди: у ўз байроғи, гимни ва худудий чегарасига эга чикди. Бирок бу хали мустакилликнинг илк кадами бўлиб, хаммаси – чинакам мустакиллик, чинакам хурлик хали олдинда эди. Чунки карийб етмиш-саксон йил давомида узлуксиз юритилган империявий сиёсат туфайли бир неча авлоднинг онгу шуури ўз даврининг мафкураси билан тўлиб бўлган ва уни киска фурсат ичида уч-тўрт конунлар кабул килиш йўли билан тубдан ўзгартириш мумкин эмас эди. Шундай килиб, мамлакатимизда Истиклолнинг машаккатли, лекин айни чоғда, шарафли одимлари бошланди...

Биз ушбу мақолада сўз юритмокчи бўлганимиз адабиёт, хусусан, шеърият айнан мана шу даврнинг махсулидир. Демак, мазкур шеъриятда барча замонларда бўлганидек, ўз даврининг кайфияти, муаммолари ва кувончу кадари акс этган. Модомики, мустакиллик даври адабиёти, хусусан, шеърияти тўғрисида бахс юритмокчи эканмиз, масаланинг бир жихатига алохида эътибор каратмоғимиз шарт. У хам бўлса, бу давр адабиёти, жумладан, шеърияти факат шу даврнинггина меваси эмаслигидир. Бу давр шеърияти ўз мазмун, мохиятига кўра юкорида сўз юритганимиз Янги ўзбек шеъриятининг навбатдаги, алохида, улкан боскичидир. Чунки хар кандай давр санъати ўзидан аввалги – салаф даврлар табиатига кайсидир маънода фарзанд бўлади. Фикримизни очикрок айтамиз: муайян даврда санъат ва адабиётда кайта-кайта куйланган мавзулар замонлар ўтиши билан бошка бир даврда «унутилиши» ёки аксинча, ўтмиш даврда эътибор берилмаган ёки такик этилган у ёки

CamScanner

бу гоя янги даврда баралла куйланиши мумкин. Унинг сабаблари эса гоят тушунарли: муайян даврда мана этилган маълум бир гоя ёки мавзу ўзга бир давр келиши билан шу даврнинг имконига, табиатига, йўналишига, мақсад-муддаосига қараб турли очиқ-ошкор тарзда талқин этилиши кишини ажаблантирмайди. Чунончи, шу қонуният мустақиллик даври ўзбек адабиёти, айниқса, шеъриятида яна бир карра ўз исботини топди.

Кейинги 10-15 йиллик давр мобайнида шоир ўз ички дунёсини ташқаридан – атрофда юз бераётган олам-шумул воқеа-ҳодисалардан узиб, ўз инсоний кўнглига қаратди ва уни «таржима» этишга киришди.

...Кўнглим келмас яхши-ёмонга,
Бўйнаман, етмас нафасим.
Гул даврлар менинг эмас,
Менинг уйим – кўнгил қафасим...

(Зебо Мирзо)

Яъни испан эстети Ортега-и Гассет ёзганидек, шоир ички дунёсини бир юз саксон градусга буриб, ўз кўнглига қаратди. Демак, энди шоир учун энг муҳим ҳадаф – бу унинг ўз юраги, ўз кайфиятидир. Албатгаки, бу ҳол санъатимизда бир ижобий тамойил эди. Чунки даврлар бўлганки, шоир ўз кўнглини ифода қилолмай, кўнглига киё боқолмай ўтган. Узоққа бормайлик, яқин ўтмишимиздаги социалистик қурилиш нафасини акс эттириш билан умри ўтган адабиётимизни ёдга олайлик. Ижодкорлик қиймати ана шу тарзда кечган шоирларга қиёслаганда ўз кўнглини борича ифода қилиш имконига эга бўлган мустақиллик даври шоирлари анчайин омадлидирлар десам, муболага бўлмас. Лекин айни дамда, медалнинг иккинчи томонига эътибор қаратамиз. Бу томоннинг авзойи демоқдаки, шоирлар ўз кўнгиллари

«таржимаси»га шу қадар берилиб кетдиларки, натижада ўзидан ўзгани «унутдилар». Гўё дунёда бир шу кўнгил ва унинг ҳақиқати – оҳ-фиғони мавжуд, қолган ҳамма жонлию жонсиз аҳамиятсиз ёхуд умуман мавжуд эмас. Бу ҳол айниқса, ёш шоирлар ижодида бўртиб кўринди.

Ўқувчининг бир нарсага алоҳида эътибор беришини хоҳлар эдик. Вақтида вульгар социологизм тарафдорлари шоирни ўз интим кечинмаларини қоғозга туширгани учун мавжуд тузумнинг «шонли» юришларини кўра олмаганликда, ўз қобиғига ўралашиб қолганликда айблашган ва натижада шоирлар турли хил қийноқларга, сургунларга, ҳатто қатлларга гирифтор этилганлар. Бугун шукрким, ундай эмас. Ҳар қандай ижодкор ўзи истаганча кўнгил дунёсига ғарқ бўлиб, энг интим кечинмаларини тўйиб-тўйиб қоғозга кўчириши мумкин. Бироқ эски, қарийб етмиш йил ҳукм сурган тузум сиёсати ҳамиша тушовлаб келган субъективизм, интим туйғулар энди ўзини тамоман «қўйиб юборган»лиги учунми, баъзан меъёрдан ошган ҳолатларга ҳам дуч келаяпмиз. Шу билан бирга, ўзга бир ҳақиқатдан ҳам кўз юммаслик керакки, кўнгилнинг изҳори жудаям шахсийлашиб, жудаям майдалашиб бормоқда. Кўпинча шеърда ифода қилинаётган туйғу, кечинма, фикр ёки бирваракайига ҳаммасининг иштироки фақат муаллифнинг ўзигагина тегишли, унгагина қизиқ, унгагина қадрли бўлиб қолмоқда. Уларнинг салмоғи, кўлами, даражаси ўқувчининг кўнгил торларини чертишга қодир чиқолмаётир. Чунончи, шоир севги ҳақида ёзадими ёки унинг бекатлари – висол, ҳижрон, ёлғизлик ҳақидами ёки дўстнинг дийдори, турли хил маиший, ишқий муаммоларидан нолиб, Яратганга илтижо қиладими ёки ундан нолийдими, барибир, ҳаммасининг моҳияти – бир, у ҳам бўлса, дунёга келиб кетаётган ҳар қандай мавжудотга хос бўлган оддий шахсий (кўпинча,

жинсий-жисмоний) майлларининг шеър шаклидаги ифодаси бўлиб қолаётир.

Бошқача айтганда, уларнинг аксариятида сеҳр, ўзгачалик, баландлик ва энг муҳими, кўнгилдан кўнгилга электр токидек улашиб кетадиган, уларни якдил, якқисмат қиладиган юксак руҳий-маънавий атмосфера кўзга ташланмайди. Ҳатто изтироблар ҳам анчайин юзаки ва юксиз бўлганидан қалбларни ларзага солиб, шоир ва ўқувчи ўртасига кўприк ташлолмайди. Натижада, у ёнда шоир ўз шеъри ва унда акс этган дарду кувончи билан ёлгиз, бу ёнда ундан руҳий-маънавий озуқа тополмаган ўқувчи ўз эҳтиёжлари билан ёлгиз…

Яхшиямки, айтилганлар бугунги ўзбек шеъриятининг битта кирраси, холос. Демоқчимизки, у серқиррадир. Келинг, умумийроқ бўлса-да, 90-ва 2000-йиллар ўзбек шеъриятини аввало, мазмун-моҳиятига кўра, сўнгра эса ифода усулига кўра фарқлашга уриниб кўрайлик. Албатта, шеъриятда санъатнинг бошқа ҳар қандай турида бўлгани каби мазмун-моҳият ўша-ўшадир, минг йилликдир, азалийдир. Лекин тан олишимиз керак, ҳар бир давр ўз табиатига, феъл-атворига ва мақсадига кўра ўша минг йиллик моҳиятни таснифлаб чиқади.

Дейлик, Навоий замонида шкала бўйича биринчи погонада турган маълум бир мавзу кунимизда иккинчи ёки хатто ўнинчи погонага тушиб қолиши ҳам мумкин ёки аксинча. Шунинг учун ҳам бугунги ўзбек шеърияти мавзуларининг ишланиш кўлами ва даражасига қараб таснифласак, тахминан қуйидагича манзара кўз олдимизда намоён бўлади:

– ишқий-интим мазмундаги шеърлар, (бунинг ичига ёр жамолининг гўзаллигию унга интилаётган ошиқнинг кувончу азобларидан тортиб ҳижрон изтиробига, баъзан висолдан батамом умиди узилган «юраги садпора»нинг ёзгиришларию афсус надоматигача акс этган шеърлар киради);

– интим мазмунли шеърлар, (бунинг ичига шоирнинг севги-муҳаббат ва унинг сабаб-окибатларидан бошқа, кўнгилнинг ҳар турли кўпдан-кўп майл ва интилишлари, инжиқликлари акс этган шеърлари киради);

– мадҳия-бағишлов шеърлар;

– ухровий мазмундаги шеърлар, (бунинг ичига дунёнинг ўткинчилигига, умрнинг бебақолиги, банда ва Худо ўртасидаги муносабатлар, Яратганга илтижо, охират ва унинг қайғуси, ҳаж таассуротлари акс этган ҳамда шу мазмундаги бошқа тасаввуфона шеърлар киради);

– тарихий мазмундаги шеърлар, (бунга ўтмишда ўтган буюк бобокалонлар сиймолари ва хизматлари, тарихий ва муқаддас жойлар, удумлар, шаҳарлар акс этган шеърлар киради);

– панд-насиҳат шеърлар;

– Ватан ва унинг мустақиллиги ҳақидаги шеърлар;

– ўлим мавзуидаги шеърлар;

– бошқа ҳар хил мавзудаги шеърлар…

Албатта, бундай тасниф гоят шартли бўлиб, мавзу рўйхатини мантиқ доирасида кенгайтириш, торайтириш, баъзиларининг ўрнини алмаштириш ҳам мумкин. Лекин бу давр шеъриятида деярли барча мавзуларга шоир ўта субъективлик билан ёндашганидек умумийликдан кўз юмиб бўлмайди. Ишқий ҳамда бошқа интим мавзудаги шеърларнинг салмоғи энг баланд, ҳатто бундай мазмундаги шеърлар кейинги 15-20 йиллик ўзбек поэзиясининг асосий қисмини эгаллаганлиги ҳам ҳақиқат. Энди келинг, битта муқояса қилайлик. Асримиз аввалида, айниқса, 20-йилларда юрт озодлиги, истиқлоли мавзуси бирламчи эди. Биргина Чўлпон мисолида айтадиган бўлсак, бу шоирнинг бутун ижоди бағридан худди экватор чизиғи

CamScanner

каби бир чизиқ ўтадики, унинг исми юрт қайғусидир. 30-йилларда «қоришиқ»лик устун бўлди. Бир томондан Чўлпондек етакчи шоирларнинг қалами синдирилган, овози пасайтирилиб, кўплаб авангард шоирларнинг «фанга юриши», социалистик қурилишларга, эскиликни ғорат этиб, янгиликка овоз бериши кучайиб бораётган бўлса, бошқа томондан, айни шу шоирларнинг дағал ижтимоий тамғадан анчайин холи кўнгил поэзияси – «соф лирикаси» дунё юзини кўрган эди. Янги ўзбек шеъриятида символизм ҳам дастлаб 30-йилларда яққол намоён бўлди. 40-йиллар эса ўз-ўзидан Иккинчи Жаҳон Уруши билан боғлиқ бўлиб, «Ёвга ўлим», «Қўлингга қурол ол» деган оташин тилаклар пафоси етакчилик қилган. Кейин албатта, уруш даҳшатлари, фронт ортидаги уқубатли, аммо шарафли меҳнат, аянчли, лекин ибратли қисматлар тўғрисида "сўз юритди" шеърият.

50-60 йилларнинг ўрталари ўзбек поэзиясида ўзига хос турғунлик давридир. Тўғри, у тўхтаб қолгани йўқ, ҳамма нарса ҳақида, барча мавзуларда қалам тебратган. Лекин шоирнинг айтаётган гапи, аслида, ўзиники эмасди, у совет империясининг дунё бўйлаб юритаётган сиёсатининг «соя»сига айланганди.

Ўша даврда бугунги шоирларимизда ортиғи билан мавжуд бўлган субъективизм деярли маҳв этилган бўлиб, ҳамманинг гапи, шеъри гўё қуйиб қўйгандек бир-бирига ўхшар, бири – иккинчисини тўлдириб, узвий давомини ташкил этарди.

Албатта, ижодкор инсон сифатида тирик эди ва аҳён-аҳёнда шоирнинг ён дафтарида:

Ҳақиқат соқовдир, заифдир инсон,
Тошлар ҳам йиғлайди – сир тўла осмон.
Ҳақиқий олам не? Жавоб йўқ, ҳайҳот!
Файласуф тўқийди ҳисобсиз ёлғон,

(Ойбек)

сингари шеър парчалари учраб қолардики, бу ҳол ички «мен»нинг ҳали-ҳамон "нафас олаётганидан", атрофда бўлаётган ёлғонларни кўриб турганлигидан ва энг муҳими, унга кўникмаганидан дарак берарди. Йўқ, албатта, биз мустабид совет тузумида яшаган барча шоирлар Ойбекдек кайфиятда бўлган, ичидаги бошқаю ташидаги – ёзганлари, айтганлари бошқа эди, дейишдан тамоман узоқмиз. Чунки вақтида ҳатто Ойбекдек шоирлар ҳам ўз даври билан ҳисоблашган, унга сидқидилдан ишониб, романлар, достонлар, шеърлар битганлар.

Айни пайтда, юқоридаги тўрт қатор шеърда акс этган кайфиятга ҳам тушиб турганлар. Бир даврнинг маҳсули бўлмиш ана шундай зиддиятли кайфиятлар ҳақиқатини ёдга олган бошқа бир гапни таъкидлаб айтишни жуда-жуда истардим. Адабиётшунос олимлар, мунаққидлар ва умуман, санъат ва адабиёт ҳақида, даврларнинг хусусиятлари тўғрисида фикр билдираётган ҳар қандай зиёли киши қарашларида, кўпинча, бир хил ёндашув такрор-такрор учраб туради. У ҳам бўлса, муайян давр ёки ижодкорга хос бўлган битта жиҳатни дастак қилиб олади-да, бутун моҳиятни шу «ўқ» атрофида айлантирмоққа уринишади. Бу ўта бирёқламалик ҳисобланади.

Бирёқламалик шуниси билан хатарлики, у ҳадаф ҳақида ўқувчида нотўғри ёки баъзан бутунлай ёлғон тасаввур пайдо қилиши мумкин. Умуминсоний мавзулар ҳар даврда бўлган, ҳар давр кишиси севишга-севилишга, қуёш, денгиз, тоққа боқишга, улар тўғрисида ўйлашга, ёзишга ҳақли бўлган, лекин юқорида айтганимиздек, ўзи яшаётган ижтимоий-сиёсий, маданий-психологик муҳит ва эҳтиёждан келиб чиқиб ҳаракатланганлар, ёзиб-чизганлар. Ёки «қуёш» деб ёзганда ҳар бир шоир бу сўзга ўз давридан, ўз маънавий-психологик даражасидан келиб чиқиб маъно юклаган. Бас, шундай экан,

CamScanner

тадқиқотчи-олим ҳам мана шу жиҳатларни доимо ёдимда муқим тутмоғи керак бўлади.

Ойбек, Ғафур Ғулом, Шайхзода-ю Миртемир даври адабиётининг, хусусан, шеъриятининг яна бир ўзига хос хизмати шундан иборатки, у 60-йиллар авлодини ўз бағрида кўтариб юриб, вояга етказган. Ҳа, у шеъриятимизнинг забардаст авлодига ҳомиладор бўлганди. Буюк хизмат эди бу! Чунки Э.Воҳидов, А.Орипов, Р. Парфи, О.Матчон, Ж.Камол, Ҳ.Ҳудойбердиева каби 60-, Ш.Раҳмон, У.Азим, Х.Даврон каби 70-йиллар авлодлари чиндан ҳам бир неча ўн йиллик сукунатдан сўнг ўзбек поэзиясида содир бўлган улкан воқеа эди!..

Ниҳоят, даврлар алмашди ва Э.Воҳидов, А.Орипов, Р. Парфи каби йирик шоирлар ўзбек шеъриятини бир титратиб кириб келдилар. Улар улкан шоирлар А.Вознесенский, Е.Евтушенко, Қ. Кулиев, Ў. Сулаймонов, Р. Ҳамзатов қатори ва уларга изма-из равишда инсонга тузумнинг битта керакли болти ёки бошқа эҳтиёт қисми ўлароқ эмас, балки, аввало, инсон сифатида қарай билдилар. Ажаб, шундан кейин совет давлатида, социалистик тузумда ҳам ўлим борлиги, қайғу-алам мавжудлиги, ҳокимият ўз фуқароси бошини қанчалик силаб-ўргилмасин, барибир, мусибат гоҳо ҳар кимни ҳам ўз қаърига тортиши очиқ-ошкора маълум бўлиб қолди. Албатта, булар олдин ҳам сир эмас эди. Бироқ адабиёт ва санъат уларга деярли тўхталмас, тўхталса-да, баландпарвозлик билан эътиборни четга буриб, ўқувчини чалғитарди.

Энди эса 60-йиллар авлоди шоирлари ўқувчини ана ўша ўлим билан, қайғу билан, мискинлик билан, йиғи билан дунёнинг арзимаслигию ўткинчилиги билан ва ҳоказо кўнгилни шундоқ ён-атрофда-ю, лекин юрак ютиб айтиш мушкул бўлган ҳақиқатлари билан юзма-юз, ёлғиз

қолдирди. Шунда ўқувчи санъатга, адабиётга ишона бошлади, уни ўз маҳбубасидек севди, алкади, кундузлари кўлидан қўймади, кечалари ёстиғининг тагида олиб ётди. Чунки мўъжазгина тўрт катор шеърда ҳаётнинг ўзидан кўра кўпроқ ҳаёт бор эди ўша пайтларда. Ҳа, 60-йиллар охири ва 70-йиллар бошида халқнинг кўнглидаги топиб айтган шоир салкам пайғамбардек мўътабар, пандек азиз эди одамлар учун...

70-йилларнинг шоирлар авлоди ҳам ўз гарданида ана шундай ижодкор бахтини татиб кўрди. Энди бу авлод 60-йиллар авлоди анъаналарини ҳам давом эттириб, ҳам қисман улардан фарқ қилиб, поэтик ургуни ижтимоий адолат масалаларига берди.

Шавкат Раҳмон, Усмон Азим, Хуршид Даврон ва уларнинг бошқа сафдошлари шеъриятни баъзан хатто мамлакатдаги адолат учун кураш майдонига айлантириб юбордилар. Ҳақиқат учун кураш, адолатпарварлик мавзулари бу авлод шеъриятида мавжуд мустабид тузумга қарши курашга чорлашгача ўсиб борди. (Бу чорлов дастлаб ишорадан бошланган эди). Шунда аср бошида Ойбек шеъриятида муваффақият билан қўлланган, кейинчалик секин-секин унутилаёзган ифода усули – символизм, кучли образлилик яна ёрдамга келди.

Айни пайтда, 70-йиллар авлоди шеъриятида ижтимоий руҳ баъзан ҳаддан зиёд қуюқлашиб кетадики, бир-икки бетлик мақолада ёки бошқа публицистик жанрда ифода қилиниши мумкин бўлган қарашларни ҳам бадиятга айлантиришга қаратилган муваффақиятсиз уринишлар яққол сезилади.

80-йиллар шеъриятида ҳам деярли шу ҳол ҳукм сурган. Бунинг устига мамлакатда рўй берган либерал кайфият туфайли шеърда ялангочлик, бадиятсиз панднасиҳат, қуруқ чақириқлар, ёзғиришлар кучайган. Бир

сўз билан айтганда, шеъриятни публицистика деярли маҳв этаёзган. Айни чоғда, таъкидлаб айтиш жоизки, бу ўн йиллик ижтимоий-сиёсий жиҳатдан турли бурилишларга – кўтарилиб-тушишларга бой бўлганидек, адабиётда ҳам хилма-хил руҳ – кайфият ҳукм сурди. Хусусан, тасаввуф оҳангларининг кириб келиши ва умуман, бир ёнда оташин чақириқларга тўла шеърият, иккинчи ёнда эса дунёнинг ўткинчи ҳою ҳавасидан гўёки қўлини ювиб қўлтиғига урган ҳамда урфоний маърифатга интилган шеърият пайдо бўлди.

Бу қисман шоирнинг ўз юрагига – мангу ҳақиқатларга қайтиши билан изоҳланарди. Айнан шу хил шеърият 90- ва 2000-йиллар шеъриятига замин ҳозирлади, десак муболаға бўлмайди. Чунки истиқлол даври адабиёти, хусусан, шеъриятида субъективизм бўртиб туради.

Демак, кейинги 15 йиллик шеърият, бир сўз билан айтганда, кўнгил шеъриятидир. Албатта, бу давр поэзиясида ҳам салаф даврларда бўлганидек, турли хил мавзулар тасвири, баёни учрайди. Жумладан, ўтмишдаги буюк боболар ҳаққига ёзилган, улар алқаниб ёки истиқлол, Ватан, миллий ғурур мадҳ этиб битилган шеърлар талайгина. Бироқ, барибир, 90- ва 2000-йиллар шеърияти ўз доминант хусусиятига кўра кўнгил лирикасидир, дея бемалол айта оламиз. Чунки бу даврда энг фаол ижод қилган М.Юсуф, Б.Рўзимуҳаммад, Ҳ.Аҳмедова, А.Маҳкам, Э.Шукур, А.Қутбиддин, Фахриёр, Т.Али, С.Саййид, И.Мирзо, З.Мирзо, Х.Рустамова, Р. Раҳмат, А.Ҳайит каби ўнлаб шоирлар асарлари, аввало, ўз «мен»лари – кўнгиллари мевасидир.

«Хўш, бу кўнгил нимани куйлади? Унинг етакчи мавзулари нималардан иборат бўлди?» деганга ўхшаш саволлар туғилади. Назаримда, истиқлол даврида ҳам шеърият ҳамма мавзуларни тараннум этди. Лекин у

ғоядан, ғояпарастликдан анча узоқлашди. Унгача ғоя қарийб етмиш йил мобайнида ўзбек совет шеъриятининг (бутун санъатда бўлгани каби) бош аъмоли эди. Истиқлол даврида поэзияда ғояпарастлик ўз кучини йўқотди. Шеърият ҳукмрон ғоядан – ягона етакчи мафкурадан чекинди. Бу жуда муҳим фактор. Чунки у шу давр шеъриятининг асосий хусусиятларидан бири. Хўш, нега бундай бўлди? Сабаби, бутун санъат, жумладан, шеърият қарийб 130 йил мобайнида ҳар-хил даража ва шаклларда зимдан интилиб келган асосий мавзу – истиқлол, юрт озодлиги, миллат ғуруринг тикланиши... янглиғ масалаларнинг барча-барчаси Ватаннинг мустақилликка эришуви билан ҳал этилган эди. Бу мамлакат учун оламшумул ҳодиса, битмас-туганмас қувонч эди. Лекин адабиёт-санъат бир муддат ўзини йўқотиб, гангиб қолди. Ки, у – халқнинг озодлиги, юртнинг истиқлоли каби асрий мавзусини куйлашдан озод этилганди... Лекин узоққа чўзилмаган тараддуддан сўнг шеърият (шоир) ўз нигоҳини ташқаридаги муаммолардан олиб, ичкарига – ботинга қаратди. (Истиқлол даври шеъриятининг тағин бир ўзак жиҳати шудир!) Натижада, ўзбек поэзиясининг ҳам чинакамига шарафли, айни дамда, ҳам меъёридан ошган субъектив одимлари отила бошлади. Шарафли жиҳати шундаки, XX аср аввалидан бошлаб шоир илк бор мана шундай катта масштабда ўзига ўзи тегишли бўлмоқда, илк бор у ўзи хоҳлаганча кўнгил розини тўкиб солиш ҳаққига эга чиқмоқда ва амалда у ўз ҳуқуқидан истифода этмоқда эди. Юқорида номлари саналган шоирлар ижодидаги ранг-баранглик айнан ўша ҳуқуқларнинг мевасидир. Б.Рўзимуҳаммад шеърларини ўқиб кўринг. Уларда фуқарони бирон бир буюк ишга даъват қиладиган ҳеч қанақа оташин чақириқ йўқ, ҳатто пичоққа илинғулик бирон ижтимоий ғоянинг

CamScanner

ўзи ҳам кўзга ташланмайди. Лекин бу шеърият, барибир, биз ҳақимизда, инсон ҳақида, унинг тубсиз кўнглининг алоқсиз сиру синоати ҳақида. Ёки Зебо Мирзо битикларини олинг.

Айниқса, унинг 2005-йилда чоп этилган «Нур кукунлари» деб номланган мўъжазгина китобини мутолаа қилинг: ҳижрон, ҳижрон ва яна фақат ҳижронни куйлайди бу шеърлар. Гарчи ҳижрон туйғуси умуминсоний бўлса ҳам, йигирма йил олдин бошдан-оёқ ҳижрон мадҳ этилган шеърлардан таркиб топган бундай тўплам аввало, дунё юзини кўрмас, мабодо бахтли (у пайтларда бахтсиз!) тасодиф туфайли кўриб қолса, партия йиғилиши ёки бошқа шунга ўхшаш бирон бошқа мажлисда шоирни сентименталлик балчиғидан олиб жамиятнинг порлоқ келажагини кўролмайдиган, қобиғига ўралиб қолган худбинлик ботқоғига тиқишган бўларди. Афсуски, ўқувчилар ва ҳатто адабий танқидчилар орасида ҳалигача шундай фикрлайдиганлар мавжуд ва улар ахён-ахёнда бадиий асарларни ўтмишнинг ана шундай мафкуравий кўзойнаги орқали таҳлилу-тадқиқ этиб, ҳукмнамо хулосаларини чиқараётган бўлса-да, шукрлар бўлсинким, ўз кўнглидаги ғоят интим кечинмаларни тўкиб солгани учун, «йиғлоқилик» қилгани учун шоирни бугун ҳеч ким жазолаётгани йўқ. Айни пайтда, истиқлол даври шеърияти фақат кўнгилнинг интим кечинмаларини куйлаш билан чегараланиб қолгани ҳам йўқ. А.Орипов, Т.Махмуд, С.Сайид, И.Мирзо каби ўнлаб шоирлар ижодида она-Ватан, ўтиб кетган улуғ бобокалонлар, миллий ғурур, урф-одатлар мадҳи, ўзбекнинг ҳеч кимдан кам эмаслиги масалалари анча баланд пардаларда тараннум этилмоқда.

Истиқлол даври шеъриятининг бошқа бир жиҳати, субъективизм меъёрининг ошиб кетишидир, дедик.

Эҳтимол, бундай дейишнинг ўзи бироз эриш туюлар. Чунки ўзбек поэзияси XX асрнинг 90-йилларигача деярли айнан шу имконга эҳтиёж туйиб келган эса-да, субъективизм адабиётимизда кўрина бошлагандан 15 йил кейин «субъективизмнинг меъёри ошиб кетди» дея ёзғирсак, албатта ғалати эшитилади. Лекин, на чора, ҳақиқатнинг кўзларига тик қараш керак. Шундай қилинганда, аён бўлган бор гап шундан иборатки, 90- ва 2000-йилларда фаол ижод қилаётган кўпчилик шоирларимиз ижодида сўзнинг ҳақиқий маъносида ўз субъектив дунёсига маҳлиёлик мавжуд. Унинг учун фақат ўз олами ва бу оламда ўзигагина алоқадор дардлар бор, бошқа ҳеч ким ва ҳеч нарса шоир кўнглини безовта қилишга қодир эмасдек. Албатта, бу билан биз шоир ўз оламини ифода қилмаслиги керак, демоқчи эмасмиз. Бизнинг таъкидлаб айтмоқчи бўлаётганимиз шуки, шоир кейинги 15-20 йил мобайнида бир қадар кичрайиб бораётгандек, «майдагап»га айланиб қолаётгандек. Солиштириш учун бир-икки мисол келтирамиз, адабиётимиз тарихига назар ташлаймиз. Чўлпонни, Ҳ. Олимжонни, Ғ. Ғуломни, берирокдаги А.Орипов, Э. Воҳидов, Р. Парфию, Ш. Раҳмонни эслаймиз. Улар ёзган, қаламга олган мавзуларни ёдга оламиз. Чўлпон озодликни, истиқлолни куйлади. Бу халқ дарди эди, бироқ Чўлпон шу дардни ўзиники қилиб олди, гўё миллат қайғусини ўз бошига тилаб олгандек. Кўпнинг орзу-армони шоир «мен»ида персонификация бўлди. Натижада Чўлпон юраги озодлик учун қайғурган, қон тўккан халқнинг қалбига айланди. Унинг шеърларини ўқиб туриб, хаёлга ҳеч қачон «бу кўпчиликнинг, бировнинг дардини куйлаяпти» деган ўй келмайди, аксинча, шоирнинг ягона ва энг муқаддас дарди айнан Истиқлол бўлганига шубҳа қилмайсан, киши: яъни Чўлпонда якка шахс-шоир ва кўпчилик – умумхалқ дарди, орзу-армони тенглашган:

Ай! Сен мени ҳақир кўрган, тубан деган афанди!
Ай! Устимда бир умрга хўжа бўлмоқ истаган,
Ай! Бўйнимга кишан солиб, ҳалокатга судраган,
Кўзларингни заҳарлатиб ўйнатмагил, бас энди!!
Кишанларинг занг босгандир, сергак бўлким, узулур,
Томиримда кўзголишининг ваҳший қони гупурди.
Эски фикр, анъаналар энди буткул узулди,
Ё битарман, ёки сенинг салтанатинг бузулур!
Ай! Сен, мени қул ўрнида ишлатувчи афанди!
Титра, кўрқ-ким, боғлиқ қулинг бош кўтарган куч энди!..

Ҳ. Олимжоннинг Ўзбекистон шеърида, Ғ. Ғуломнинг «Сен етим эмассан», «Согиниш», «Кутиш», «Вақт» каби шеърларида ҳам шунга яқин ҳолни кузатиш мумкин. 60-йилларга келиб эса шоир «йиғлай» бошлади. Қарангки, бу йиғи халқнинг бўғзида қотиб турган экан. Бошқача айтганда, шеъриятга мунг кириб келди ва у кўпнинг юракларидаги тошнинг эришига ёрдам берди. Ёки 70-йиллар авлоди шеъриятидаги адолатга ташналикни эслаб кўринг. Буларнинг ҳаммасини шоир тўқиб ёзгани йўқ. Булар – Истиқлол, мунг, адолатпарварлик... аввало, халқнинг бир бўғини – шоир шахсиятида пишиб етилди, сўнг табиий нидо бўлиб, атрофга ёйилди. Шу маънода истеъдодлар ҳозир ҳам кўп бўлишига қарамай, шоир мени ва халқ иродаси ўзаро бир жойда тенг келган, бир-бирига пайвандланиб, уйғунлашган, натижада битта кучга айланган шеърий ҳодиса кузатилаётган эмас. Хўш, нега? Чунки, совет империяси қулаб, юртимиз мустақил бўлгач, мамлакатда ўзгача ижтимоий-сиёсий, маданий-психологик кайфият ҳукм сура бошлади. Аввалги ягона ҳукмрон синф – «ишчи меҳнаткашлар» ўз қобигини ёриб чиқиб, кўпдан-кўп ва хилма-хил моддий ва маънавий даражага, кайфиятга мансуб табақаларга бўлиниб

кетди. Оқибатда, жамиятда турли-туман кайфиятдаги қатламлар пайдо бўлдики, бу собиқ Иттифоқ давридаги ягона синфнинг деярли бир хил кайфиятидан тубдан фарқ қилади. Шоир эса... битта. У бир пайтнинг ўзида ҳамма қатламларнинг бир-биридан кескин ажралиб турувчи кайфиятини ифодалай олмайди. Кўринадики, шоир ҳар қанча тиришиб, кўп ёзгани билан ўзи яқин бўлган қайсидир қатлам нуқтаи-назарини ёрита билади, холос.

Бу – **биринчидан.**

Иккинчидан, мамлакатнинг дунёга очилиши билан бирга, ҳаётимизга ҳамма соҳада жадал суръатда янги техника кириб келди: замонавий автомобиллар, уяли телефонлар, DVD, компьютерлар, интернет ва ҳоказоларнинг турмушимизга, яшаш ва фикрлаш тарзимизга таъсири мисли кўрилмаган даражаларга етди. Кўп ҳолларда шоирнинг табиий, лекин заифгина овози юқорида саналган ва саналмаган техниканинг сунъий, аммо жуда баланд нотадаги жаранги ичида назардан четда қолди. Замондош инсоннинг фикру ёди энди бутунлай бошқа нарсалар, ўзга дунёлар билан банд бўлиб, адабиёту санъатга вақт ва хоҳиш тополмаётир. Кўринадики, шеъри ўқилмаган шоир ўз-ўзидан жамиятга, одамларга таъсир кучини йўқотиб, маълум маънода ўзи билан ўзи "ўралашиб", "хонанишин" мақомга тушди. Субъективизмнинг кучайганлиги, шоирнинг фақат ўз кўнгли билан тиллашишга интилаётгани сабабларидан яна бири – шу!

Учинчидан, собиқ Иттифоқ даврида «дин – афъюндир!» дея атеистик сиёсат юргизилган, натижада одамлар юрагидаги илоҳиётга бўлган ишонч ва эҳтиёж маълум маънода адабиёту санъат даргоҳларида қондирилар эди. Тўғрироғи, улар ўша эҳтиёжларини китобдан, ада-

CamScanner

биёту санъатдан топмоқчи бўлардилар, маълум маънода топардилар ҳам. Демак, бу ўринда адабиётнинг жамиятдаги, одамлар ҳаётидаги аҳамияти ортиб, муқаддаслик касб этганди. Иттифоқ парчаланиб, ҳар бир республика ўз ихтиёрига эга бўлгач, мамлакатда динга йўл очилди, одамлар эмин-эркин диний фарзларини бажара бошладилар. Натижада дин адабиётдан «ажралиб» чиқди. Худди шунингдек, аввал адабиёт-санъат рамзий маъноларда бўлса ҳам ҳақиқатни айтиш майдони эди. Кейин адабиёт зиммасидаги бу ишни публицистика бажара бошлади. Адабиёт янада «кичрайди». Шу тахлит адабиётдан, шеъриятдан бирин-сирин "қўшимча куч"лар ўз "юрти"га учиб кетди ва у ўз «уйи»да ўзи қолди. Хўш, бу нимани билдиради? Илгари диний эҳтиёж туфайли шеър роман ўқиган ўқувчи энди тўғридан тўғри диний адабиётни, ижтимоий адолат қидириб санъатга бош урган ўқувчи эса шеър қисса воситачилигисиз турли мақола ёки бошқа публицистик адабиётни мутолаа қилишга киришди. Демак, адабиётнинг территорияси "торайиш"да давом этди...

Тўртинчидан, тамаддун суръати ва табиати бутун дунё халқлари орасида тамомила ўзгача бир кайфиятни вужудга келтирди. У ҳам бўлса, инсон мавқеи, соглиги, тириклигининг ниҳоятда омонат эканлиги, улар, масалан, дунёнинг етакчи давлатлари раҳбарларининг келишмовчилиги ёки қайбирларининг ногуманистик сиёсати туфайли ва ёхуд экологик муаммолар, табиат инжиқликлари, хусусан, тўфонлар, бўронлар, зилзилалар оқибатида бутун-бутун шаҳар ё қишлоқлар тақдири кўз очиб юмгунчалик фурсат ичида ҳал бўлиб қолишининг шоир руҳиятига таъсири билан белгиланади. Бунинг оқибатида инсоният абадий қадриятлар ҳақида эмас, бугунги омонат жони тўғрисида кўпроқ

бош қотиришга мажбур бўлмоқда. Шоир-чи? У осмондан тушган фаришта эмас, шоир қалби замин устида неки содир бўлаётган бўлса, одамлар ҳаётида, онгида, кайфиятида нимаики яхши-ёмон ҳодисалар юз бераётган эса, ҳаммасини ўз ойнасида акс эттиргувчи шаффоф ва ҳассос борлиқ бўлиб, гирдоблар ичида қолиб кетмоқда. Ваҳоланки, чинакам шеърият, одатда, мангу қадриятларга ошно бўлгандагина ўзининг ҳақиқий қудратига эга бўлади...

Хуллас, қидирса, сабабларнинг бешинчиси ҳам, ўнинчиси ҳам топилади, албатта. Лекин, ўйлайманки, белгиловчи асосийлари юқорида саналганлардир. Маълум маънода бугунги шоир – истиқлолимиз даврида ижод қилаётган санъаткор, тўрт қатор шеър ёзиш учун, аввало, ана шундай сабаблар – ижтимоий-психологик муҳит тўсиқларини енгиб ўтиши керак ва енгиб ўтиб қалам тебратаётган жасорат соҳибларидир.

Истиқлол даври адабиёти, хусусан, шеърияти борасида сўз юритганимизда, кейинги 15-20 йил мобайнида тобора ўз мухлислари меҳрини қозониб бораётган модернистик шеърият устида ҳам тўхталмак жоиз. Чунки XX аср аввалидан бери шеъриятимиз асосан бармоқ вазнида, ҳамда қисман арузда ўзини намоён этиб келган эди. 70-80- ва айниқса, 90- ва 2000-йилларда анъанавий поэзиядан ҳам ифода усулига кўра, ҳам мазмун-моҳиятига кўра етарлича фарқланиб турувчи шеърий йўналиш пайдо бўлиб, яна ўз ўрнига эга бўлиб улгурди. Аслида, бундай шеърлар ўша Чўлпонда, кейинроқ Асқад Мухтор, Рауф Парфи ва 70-йиллар авлоди ижодларида ҳам мавжуд эди. Бироқ шаклланган йўналиш сифатида у 90-ва 2000-йилларда ўзини кўрсатди. Бу йўналишнинг асосий хусусиятлари қуйидагилардан иборатдир:

– воқеабандликдан, тасвирдан, баёндан деярли воз

CamScanner

кечиш ва бунинг ўрнига метафора ва деталларга ургу бериш;

– сиқиқлик;

– санъат майдонида "ўйин"га ружу қўйиш, шеърий санъатлар ролининг ортиши;

– бутун хақида парча орқали маълумот етказиш. Чунончи, биргина ғамгин кўзлар ифодаси орқали инсоннинг бутун-бутун холатлари, кечинмалари, орзу-армонлари ва ҳоказолари тўғрисида "ҳикоя қилиш"га уриниш;

– шоир «мен»и учун кўнгилнинг, унинг холатию «дунёга қараши»нинг бирламчи эканлиги;

– шаклда ўзига хослик. Ёки шаклда шаклсизлик, деса ҳам бўлади. Албатта, модерн шеър ҳам ўзига хос ритм ва бошқа муайян қоидаларга амал қилсагина юқори таъсирлилик даражасига эришмоғи бор гап. Лекин унинг учун муҳими – шакл эмас, бу шеър ғояни шаклга эмас, балки шаклни ғояга қурбон қилиб юборади ва ҳоказо...

Истиқлол даври шеърияти ифода усулига кўра ҳам турли-тумандир. Фикримизча, шулардан асосийлари бештадир:

1. Анъанавий бармоқ
2. Халқона оҳанг
3. Аруз
4. Модернистик оҳанг (ёки оҳангсизлик)
5. Синкретик (қоришиқ) ифода усули...

Албатта, бундай таснифларнинг баҳсталаб ўринлари, мулоҳазали жойлари бўлиши мумкин. Лекин муҳими, мазкур мўъжазгина тадқиқотимиз шуни кўрсатмоқдаки, Истиқлол даври ўзбек шеърияти бу – ёмғирдан сўнг потраб ўсиб чиққан қўзиқорин эмас, аксинча, асрлар давомида тинимсиз ўзгариб-янгиланиб келаётган ўлмас жараённинг қонуний бир узви бўлиб, ўзида жуда катта ва кўпдан-кўп тажрибаларни жамлаган ғоят мураккаб ва бебаҳо адабиётимизнинг бир бўлагидир. У шуниси билан ўзидан аввалги барча даврларга ҳам ўхшайди,

ҳам ўхшамайди. Ўхшаш жиҳати – ўша даврлар шеъриятидан ўсиб чиққан, бинобарин, уларнинг энг яшовчан унсурларини ўзига мерос қилиб олган. Фарқли жиҳати – дунёга кенг очилган жамиятнинг, хусусан, унинг бир аъзоси ҳисобланмиш шоирнинг озод тафаккурини ўзида акс эттиради. Шунинг учун у кўпқатламли мазмун-моҳиятга эга.

XX аср аввалидан ибтидо олган янги ўзбек шеърияти ҳам якранг эмас эди, бироқ, барибир, у умумий яхлит ғояга қайси бир жиҳатлари билан бўйин сунарди. Бугунги шеър кечаги ижтимоий-сиёсий, мафкуравий битиклардан фарқ қилиб, бу – субъект нидоси, шахс бўлиб етишиш йўлидаги Шоир ҳайқириғи. Унинг кучли ва ожиз томонлари шу ерда мужассам...

CamScanner